

APUNTS ENTORN DEL PROCÉS DE TRANSICIÓ DEMOGRÀFICA AL POBLE DE TUIXENT (URGELLET)¹

Resum

Aquest article és el fruit de la recerca documental realitzada per l'autor en els darrers anys entorn del poble de Tuixent, a l'extrem sud-oriental de la comarca de l'Urgellet. El text s'estructura en dues parts ben definides. La primera analitza com va ésser el creixement demogràfic dels segles XVIII i XIX a partir de l'anàlisi dels recomptes de població «oficials» i també d'altres fonts externes que dibuixen un creixement molt més versemblant, posant l'èmfasi en el grau d'ocultació d'algunes d'aquestes fonts «oficials». La segona analitza com va ésser el procés de despoblament, posant el focus en la singularitat de l'emigració a la República Argentina i en les singularitats del procés de despoblament a partir del buidatge estadístic del Registre Civil de Tuixent. L'article és fruit d'una investigació sobre el procés de transició demogràfica al poble de Tuixent encara oberta; és per això que moltes de les seves conclusions es poden veure matisades en un futur. L'autor espera publicar-ne molt properament un treball més extens.

Paraules clau: demografia, estadística, transició demogràfica, Tuixent, Urgellet, Alt Urgell, Argentina.

Daniel Fité i Erill

Historiador

Abstract

This article is the result of documentary research carried out by the author in recent years around the town of Tuixent, in the south-eastern corner of the Urgellet region. The text is structured in two well-defined parts. The first analyzes how demographic growth was in the 18th and 19th centuries based on the analysis of "official" population counts and also other external sources that draw a much more likely growth, emphasizing the degree of concealment of some of these "official" sources. The second analyzes how the depopulation process was, focusing on the singularity of emigration

to the Argentine Republic and on the singularities of the depopulation process based on the statistical emptying of the Civil Registry of Tuixent. The article is the result of an investigation into the demographic transition process in the town of Tuixent that is still open; that is why many of his conclusions can be nuanced in the future. The author hopes to publish a more extensive work very soon.

Key words: demography, statistics, demographic transition, Tuixent, Urgellet, Alt Urgell, Argentina.

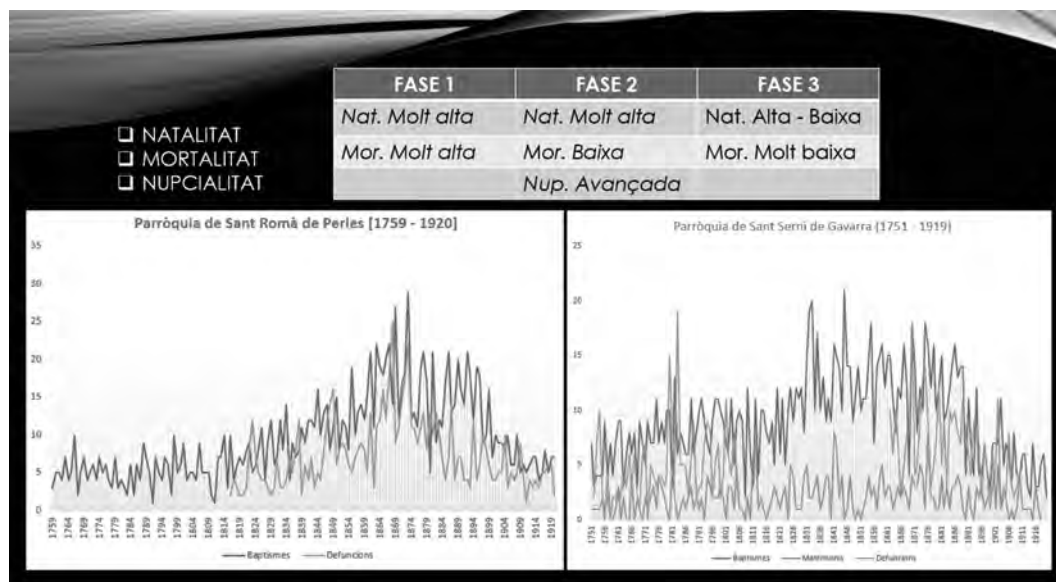
Quan parlem de despoblament, sovint el primer en què pensem és en els despoblats, pobles que han quedat buits demogràficament parlant² i en alguns casos tan sols en romanen les ruïnes. No obstant això, el procés de despoblament va afectar i continua afectant molts nuclis que a dia d'avui encara romanen vius. Aquest és el cas del poble de Tuixent.

El poble de Tuixent es troba situat a 1.225 metres d'altura a la capçalera de la vall de la Vansa.³ Com altres poblacions de la comarca de l'Urgellet, des de finals del segle XVIII va viure un procés d'expansió demogràfica que va arribar al seu zenit poblacional durant la primera meitat del segle XIX. A partir d'aquell moment, un fort corrent migratori cap a la resta de Catalunya i, en especial, cap a la República Argentina, en paral·lel al procés de transició demogràfica desenrotllat durant la segona meitat del segle XIX i inicis del segle XX amb una reducció gradual de les taxes de mortalitat i de natalitat, van fer davallar la població d'aquesta localitat urgellenca.

Aquest estudi vol donar a conèixer de forma inicial les conclusions de l'anàlisi del comportament demogràfic d'aquest municipi de l'extrem sud-oriental de l'Urgellet durant el procés de transició demogràfica desenrotllat al llarg dels segles XVIII, XIX i XX. Es posa èmfasi en l'ocultació observada en els censos de l'època preestadística i en els factors que van portar al zenit demogràfic de 1860, fent algunes observacions interessants sobre l'estructura demogràfica de la població a partir de l'estudi de les taules d'edats de 1860 i 1877. Tot això permet entendre i contextualitzar el zenit demogràfic prepirinenc en aquest poble situat enmig del massís del Cadí-Pedraforca i del Port del Comte. En darrer lloc, s'analitza el procés de despoblament, a partir dels resultats obtinguts del buidatge estadístic de les sèries conservades de naixements i defuncions. L'autor vol compartir així amb la comunitat acadèmica els resultats del buidatge demogràfic obtinguts en el cas de Tuixent, entenent, això sí, que es tracta d'un estudi provisional subjecte a posteriors modificacions.⁴

Els precedents: desmitificant el camí cap al conegut sostre demogràfic de 1860

Al llarg de la segona meitat del segle XVIII, el poble de Tuixent, com altres pobles de la comarca, va veure incrementar-se gradualment la seva població. Els motius i períodes específics en aquest cas són difícils de determinar,⁵ però cal pensar en una conjunció de factors similar a l'observada en altres poblacions de l'entorn (vegeu la taula 1).⁶ És a dir, una lleu disminució de la mortalitat infantil, a mitjans del segle XVIII, acaba derivant en una major supervivència de les cohorts i de retruc comporta l'obertura de noves cases i un augment exponencial de la població, en la mesura que la mortalitat catastròfica també disminueix la seva intensitat. Aquest procés, l'inici del que avui coneixem com a transició demogràfica,⁷ fou també el resultat d'una millora en les pràctiques d'higiene (personal i domèstica),⁸ l'allunyament dels animals domèstics de l'interior dels habitatges i també la millora en l'alimentació, fruit de la millora en els cultius;⁹ però no menys important fou la introducció del cultiu de la patata,¹⁰ entre molts altres factors que ens estalviem aquí d'enumerar i que són encara avui motiu de controvèrsia historiogràfica.

Taula 1. Comportament demogràfic de les parròquies de Sant Serni de Gavarra i Sant Romà de Perles. (Elaboració pròpia a partir de les dades recollides a l'Arxiu Diocesà d'Urgell dels respectius fons parroquials.)

L'augment poblacional va desbordar ben aviat les tradicionals xarxes de col·locació de l'excident demogràfic. Les poblacions veïnes vivien situacions de creixement similars, amb el colofó de la crisi de les tradicionals causes pies per maridar donzelles i de les institucions lligades al celibat.

Una situació que va lligada a la situació política viscuda al nostre país al llarg del convuls segle XIX. Així, moltes noves parcel·les es van veure obligades a fixar la seva residència en les seves poblacions d'origen davant la manca d'oportunitats fora d'aquestes i de la inestabilitat política i social del moment. Aquest creixement exponencial s'atura en molts casos, a partir del tercer quart del segle XIX, després d'assolir el tan referit zenit demogràfic, avui repetit com un mantra, de l'any 1860.

És cert que el cens de població de l'any 1860 ens dona la xifra més elevada de la sèrie històrica de la majoria de poblacions de l'àmbit pirinenc.¹¹ Efectivament, mai hi havia hagut tanta població en aquest territori, però també cal destacar que mai s'havien fet les coses tan ben fetes. Quan observem les dades estadístiques anteriors a l'any 1860 (1857 inclòs), i les unim a les posteriors, se'ns dibuixa una gràfica en què el creixement absolut es produeix entre Madoz (1845) i el cens de 1860, i la població es multiplica, en alguns casos, per dos, amb unes xifres de creixement, mirades amb detall, totalment inversemblants.

L'explicació d'aquestes xifres de creixement surrealistes la trobem en l'ocultació en els recomptes de població anteriors a la dècada de 1860.¹² Una ocultació que venia donada per la relació implícita entre major població i major càrrega fiscal. Així, el repartiment de la càrrega fiscal entre les poblacions d'un territori es feia en funció del nombre de cases o de famílies en cadascuna de les poblacions, de manera que l'ocultació era un medi per a eludir part d'aquesta càrrega impositiva.

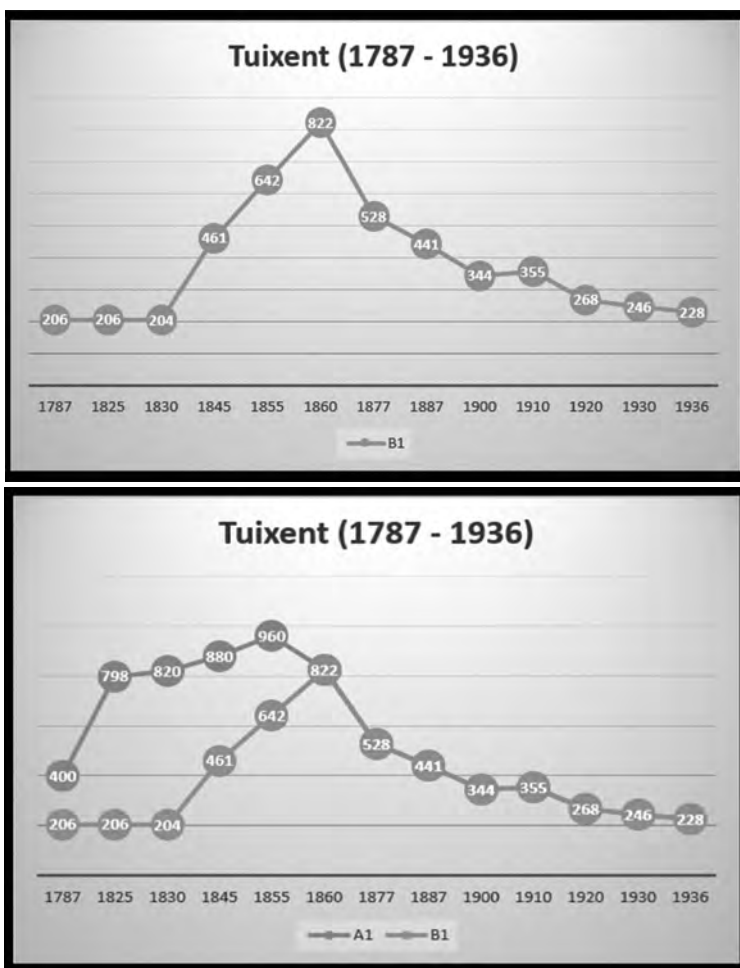
En el cas de Tuixent, davant la manca de registres parroquials, l'estudi de fonts alternatives als recomptes de població oficials ens permet dibuixar un creixement real versemblant amb les xifres de creixement observades a partir de l'estudi dels llibres sacramentals d'altres parròquies de l'entorn immediat. L'any 1771, per exemple, el poble de Tuixent comptava 82 cases,¹³ uns 410 habitants, mentre que el cens de Floridablanca, de l'any 1787, li donava una població de 206 habitants,¹⁴ és a dir, l'ocultació en aquest cas concret seria propera al 50 %.

L'any 1830, un dels recomptes oficials ens dona la xifra de 204 habitants, és a dir, en quatre dècades el creixement demogràfic de Tuixent hauria estat irrellevant, i fins i tot negatiu. Però una altra xifra, l'aportada vers l'any 1828 per Sebastián de Miñano ens diu tot el contrari, i situa la població de Tuixent en 798 habitants repartits en 161 cases.¹⁵ Així, el creixement entre 1771 i 1828, hauria estat proper al 48,62 %, amb un augment d'habitatges pròxim al 51 %. Una xifra de creixement molt versemblant si tenim en compte les dades obtingudes a partir de l'estudi dels registres parroquials de les parròquies de l'entorn. A tot això caldria afegir-hi la dada aportada¹⁶ pel geògraf Pau Vila a principis dels anys trenta del segle passat en parlar de la davallada en la natalitat del poble de Tuixent: «En el primer quart de la centúria passada [1800-1825] hom comptava un promedi de 60 naixements.»¹⁷

Vers l'any 1845 el geògraf Pasqual Madoz ens dona la xifra oficial de 461 habitants i 52 veïns. Una xifra molt semblant a la que aporta a partir de la suma total de les cèdules padronals enviades l'any

1847 a la desapareguda Subdelegación de policía de Seo de Urgel.¹⁸ La contraposició amb aquestes xifres la trobem amb les xifres aportades en l' *Arreglo Parroquial* de l'any 1855, en el qual Tuixent consta de «doscientos vecinos, con nuevecientas [sic] sesenta almas, incluidas siete casas solares».¹⁹ L'ocultació entre les dades oficials de 1845 i les eclesiàstiques de 1855 és propera al 52 %, molt semblant a les xifres d'ocultació observades a finals del segle XVIII.

Unides totes aquestes baules se'ns presenta un creixement demogràfic molt més planer, molt rellevant, és cert, però allunyat d'aquell pic demogràfic irracional que mostren els recomptes de població «oficials» previs al cens de població de l'any 1860 (Taula 2).²⁰

Taula 2. Comparació de les xifres de població aportades per les estadístiques «oficials» amb els recomptes de població procedents d'altres fonts utilitzades per a l'elaboració d'aquest estudi. La sèrie B1 mostra, doncs, les dades dels recomptes «oficials» i la A1 és el fruit de la utilització d'altres fonts que dibuixen una gràfica més versemblant amb el creixement real.

En resum, quan estudiem el zenit demogràfic de mitjans del segle XIX cal tenir en compte:

En primer lloc, **el grau d'ocultació dels recomptes de població «oficials»** de l'època pre-estadística. En alguns casos, com el de 1830, amb taxes superiors al 75 %, i en altres amb mitjanes properes al 50 %. Així com la relació en l'imaginari col·lectiu de l'època entre major població i major càrrega fiscal.

En segon lloc, **estem parlant d'una situació excepcional**, sorgida en el context del procés de transició demogràfica, unida a la crisi de les estructures tradicionals de col·locació. Una situació excepcional, **caracteritzada per la precarietat**.²¹

En tercer lloc, **estem parlant d'una població molt jove** en què els menors de 10 anys representen l'any 1860 prop del 30 % de la població, i en què prop del 50 % de la població té menys de 30 anys d'edat. Molts d'ells no sobreviuran, en especial els infants.

El terratrèmol demogràfic de la segona meitat del segle XIX

L'any 1863, el poble de Tuixent reunia prop de 203 llars,²² una xifra molt similar a l'aportada en el recompte realitzat per l'autoritat eclesiàstica l'any 1855. No obstant, la població havia passat, entre 1855 i 1860, dels 960 als 822 habitants, una davallada poblacional propera al 14 %, que podria ésser el fruit de comptabilitzar tan sols la població de fet, en un context d'una gran fluctuació demogràfica al llarg dels diferents períodes de l'any, conseqüència directa de la precarietat derivada d'aquesta situació excepcional. És precisament l'any 1863 quan comencem a tenir dades fiables tant en els censos estadístics com a nivell parroquial amb l'inici de l'elaboració dels coneguts com a Duplicats del Bisbe Caixal.²³

L'estudi dels duplicats de la parròquia de Sant Esteve de Tuixent entre 1863 i 1869, en total set anys, ens mostra unes xifres mitjanes de 24,16 baptismes/any; 5,28 matrimonis/any i 19,85 òbits/any.²⁴ Amb unes xifres de natalitat properes aleshores als 40 ‰, la població de Tuixent seria aleshores de prop de 625 habitants, un 24 % inferior a la que ens ofereix el cens de 1860, fet que podria ésser degut a dos factors principals: el primer, que la natalitat fos inferior al 40 ‰ habitual, i l'altre que la mobilitat de la població portés al baptisme de molts nadons de Tuixent en altres poblacions, on els pares romanien durant moltes èpoques de l'any, treballant a jornal o simplement demanant almoïna.

En el cas particular de Tuixent, com en altres pobles de la contrada, l'emigració temporal va tenir un component singular amb la figura de les trementinaires.²⁵ No obstant això, cal pensar que en molts casos l'emigració temporal afectava tota la família sense distinció de gènere.²⁶ L'emigració temporal dels habitants de Tuixent a diferents contrades en funció del gènere la trobem recollida, entre d'altres, al citat treball entorn del despoblament del geògraf Pau Vila:

Fins en començar el darrer quart del segle passat els homes havien de recórrer al contraban de teixits francesos i de tabac andorrà; feien de contrabandistes i de marxants. Les dones no eren menys deseixides que els homes: anaven pel món venent trementina i oli d'avet.²⁷

Si la disminució poblacional de prop del 14 % entre 1855 i 1860 ens pot suggerir l'existència d'una rellevant emigració temporal, sobretot si tenim en compte que el nombre de cases era molt similar i fins i tot superior l'any 1863, no queda cap dubte que en el cens de població de 1877 ja comença a operar de forma significativa l'emigració definitiva. Així, entre els censos de 1860 i 1877, es passa de 822 a 528 habitants censats, una significativa reducció del 35,69 %. La comparació de la taula d'edats dels dos esmentats censos²⁸ (Taula 3) ens mostra com la reducció proporcional més significativa es dona en els grups d'edat més joves²⁹ i és fruit, principalment, d'una reducció en les taxes de natalitat i de l'inici d'un corrent migratori cap als diferents pols demogràfics en procés d'urbanització i industrialització.

Taula 3. Comparació de la taula d'edats de 1860 amb la de 1877. (Elaboració pròpia a partir de les xifres contingudes en ambdues taules d'edats.)

L'articulació d'aquest corrent migratori va comportar la paràlisi en la construcció de nous habitatges³⁰ i de retruc un progressiu abandonament i degradació dels ja existents,³¹ un procés que no va passar desapercebut per l'Administració que, preocupada per l'ocultació d'immobles i la davallada constant en el nombre global d'habitatges de Tuixent, va interessar a l'Ajuntament de Tuixent la remissió de dades respecte d'aquesta.³²

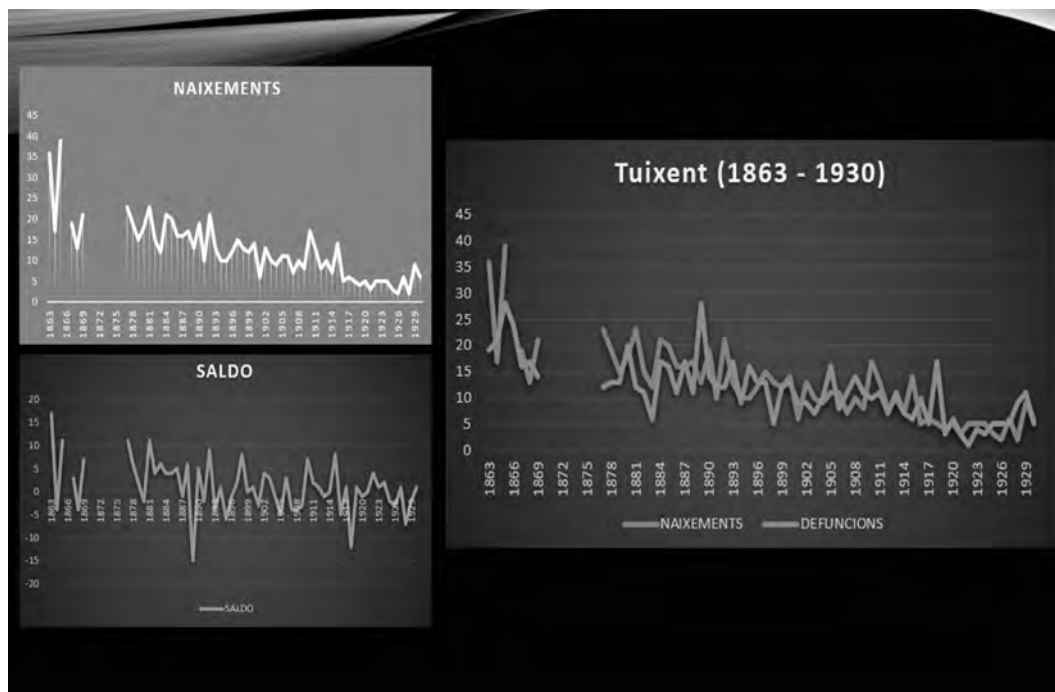
En el període 1855-1920, el poble de Tuixent es va veure sacsejat per un veritable terratrèmol demogràfic³³ que es va traduir en la reducció en espai d'uns seixanta anys del 70 % de la seva població³⁴ (un 62,12 % si agafem les dades recollides en el cens de l'any 1860). La davallada més significativa es va produir en el període 1860-1877, amb el citat 35,69 % en disset anys. Després de l'any 1877 s'observa una constant davallada poblacional, amb un descens proper al 16 % (entre 1877 i 1887), un 22 % (entre 1887 i 1900) i un 22,1 % (entre 1900 i 1920). La batzacada demogràfica tan sols s'atura a la dècada de 1920, quan entre 1920 i 1930 la població es contrau un 8,21 %. Resulta significativa la reducció global en el període 1887-1920, propera al 40 %, ³⁵ dades que mostren com l'impacte de la crisi agrària finisecular va forçar a l'emigració definitiva moltes famílies cap a les grans conurbacions industrials.³⁶

Una emigració definitiva que en el cas de Tuixent va tenir un component particular, gairebé excepcional per les seves dimensions i singularitat, com va ésser l'articulació d'un corrent migratori³⁷ ben estructurat de caràcter transatlàntic amb la República Argentina, focalitzada al voltant de les poblacions de Buenos Aires i en especial a la localitat de San Carlos de Bolívar, on ja trobem emigrants de Tuixent entre els seus fundadors.³⁸ La dimensió d'aquest procés migratori,³⁹ avui en el procés de la realització d'un estudi acadèmic de caràcter transatlàntic,⁴⁰ no va passar desapercebuda pels seus contemporanis; així, Joan Roca Cusí, de Cal Basuny de Tuixent i mestre de Josa del Cadí, afirmava l'any 1886:

La República Argentina pot assegurar que pochs pobles d'Europa li haurán donat á proporció una colònia tant crescuda en tant pochs anys. En lo temps de vint y sis anys [1859-1886] ha recullit cent vuytanta tuixents, dels que comensan alguns á tornar á Catalunya pera passejar, altres definitivament; alguns havent fet regular fortuna.⁴¹

La singularitat d'aquest corrent migratori de caràcter transatlàntic queda doncs manifesta, en primer lloc, pel fet de ser molt primerenca (1859), en segon lloc, pel volum d'emigrants⁴² (180 l'any 1886) i en tercer lloc, per tractar-se d'una població a la falda del Cadí, en ple Pirineu català, allunyada del mar.⁴³

El buidatge de la sèrie demogràfica del Registre Civil de Tuixent en el període 1877-1930 ens permet aprofundir en l'observació d'aquest procés de contracció demogràfica en el cas concret de Tuixent (Taula 4).⁴⁴ En el cas dels naixements s'observa una davallada molt significativa a partir d'inicis de la dècada de 1890, ja que la crisi finisecular i l'emigració de moltes famílies van accelerar la disminució del nombre de naixements. Hi ha una lleugera recuperació durant el període 1905-1915 que finalitza abruptament a partir d'aquella data, quan el nombre de naixements se situa en una mitjana de 5 naixements l'any.

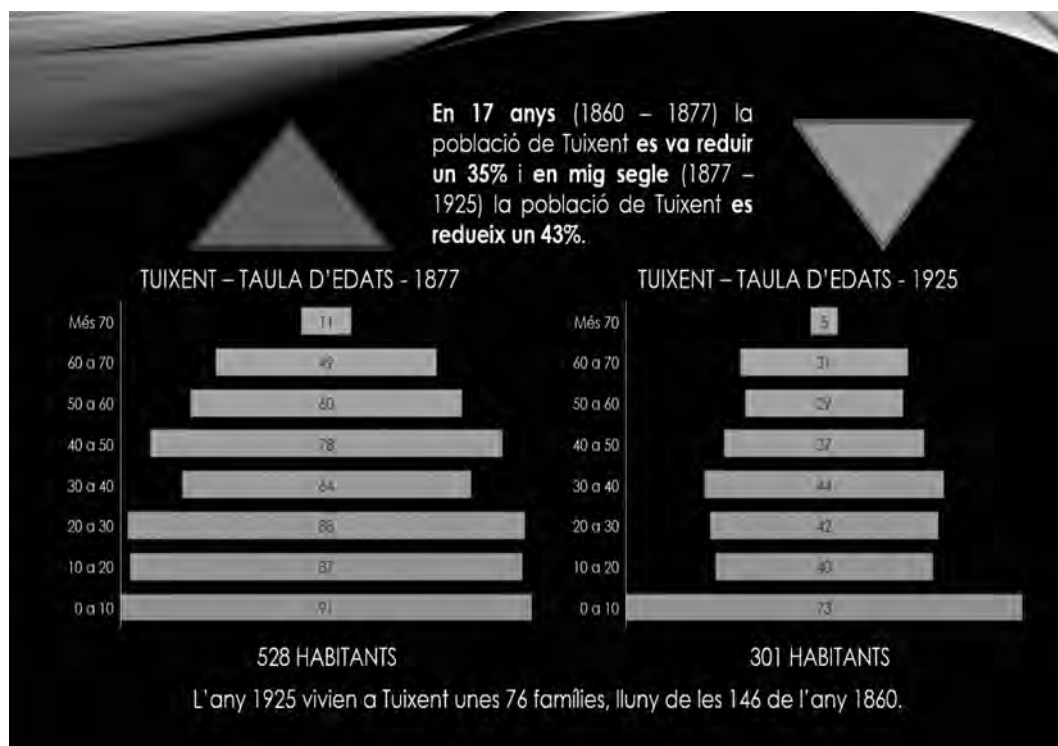

Taula 4. Gràfica global de naixements en el període 1863-1930, gràfica global de naixements i defuncions en el citat període i saldo entre naixements i defuncions en les mateixes dades.

En relació amb les defuncions cal destacar la davallada de la mortalitat catastròfica, en especial la infantil, però també la general. En el citat període de 1877 a 1930 tan sols observem dos grans esdeveniments amb aquest caràcter, el primer a finals de la dècada de 1880⁴⁵ i el segon a conseqüència de la pandèmia gripal de l'any 1918. La disminució del nombre de defuncions va venir donada per dos factors: el primer, la disminució de la població, i el segon, no menys important, la reducció de la mortalitat adulta i infantil, amb un augment substancial de l'esperança de vida.⁴⁶

Així, arribats a mitjans de la dècada de 1920,⁴⁷ se'ns presenta una taula d'edats⁴⁸ (Taula 5) molt diferent de les de 1860 i 1877, on es comença a observar una tímida inversió de la piràmide d'edats.⁴⁹ Una piràmide en què la reducció més significativa s'ha produït en els segments de població entre els 10 i els 30 anys, precisament els sectors que es devien veure més afectats pel procés d'emigració. L'any 1924 trobem doncs 301 habitants de tret⁵⁰ repartits en 76 cèdules padronals, en el cas de Tuixent, gairebé coincidents amb el nombre de cases aleshores obertes.⁵¹

Taula 5. En aquesta taula s'inclou la taula d'edats elaborada per l'autor a partir de les dades recollides del buidatge del cens de població de Tuixent del període 1924-1925. AMT: Censos i padrons. Padró de població, 1924. S'inclou la comparativa amb la taula d'edats de l'any 1877.

És a finals de la dècada de 1920, i en especial al llarg de la de 1930, quan la xacra del despoblament d'aquests nuclis de muntanya deixa d'ésser una anècdota i comença a transcendir com una problemàtica social que cal mirar d'aturar o si més no mitigar. Així, l'any 1930, el geògraf Pau Vila, en parlar de Tuixent, ens diu:

Tota la part alta de la població té l'aspecte d'un poble ensorrat per un terratrèmol;⁵² l'església i la rectoria s'aguanten en peu, isolades entre les ruïnes. En una centúria s'han tancat prop de 200 cases; i en aquests deu anys darrers, una vintena.⁵³

L'emigració definitiva, que en un inici va afectar les famílies en una situació més precària (habitants en barraques més que en cases)⁵⁴ i mancades de recursos per a sobreviure, havia deixat pas a una emigració de famílies de classe mitjana amb recursos per a viure

però què davant del canvi econòmic desenrotllat per la industrialització veien el seu futur, i potser més important, el futur dels seus fills, al voltant de les grans conurbacions urbanes. El canvi en el model de mobilitat —els camins rals van deixar pas a les carreteres—⁵⁵ va venir a construir en l'imaginari col·lectiu el concepte de lloc aïllat com aquell que no disposa de carretera, i això va portar acompanyat un sentiment d'aïllament que reforçava la mentalitat depressiva dels seus habitants⁵⁶ i els forçava a l'emigració.

Les solucions a aquest procés eren, i segueixen essent moltes, com deia el tan referit Pau Vila:

Sociòlegs de secà, desconexadors de la realitat de la vida muntanyenca, s'empescaren fa algun temps una fundació gasetillesca: l'Obra del retorn al Camp. Fóra com voler fer pujar riu amunt les aigües; el que cal és mantenir a muntanya els que hi resten. Per això és necessari que les comunicacions relliguin pobles i viles entre ells i que per les noves vies arribin al camp les comoditats modernes. Cal que tot Catalunya sigui ciutat.⁵⁷

En aquest sentit vull acabar amb la reflexió que feia l'any 1934 un descendent de Tuixent en denunciar l'oblit d'aquest poble de l'Urgellet per part de l'Administració:

Per a arribar, però, plenament a aquesta comprensió [de la xacra del despoblament] [...], cal abans que tot, penetrar de ple als pobles [...], conviure amb llurs necessitats, estudiar les possibilitats econòmiques de realització i consegüentment obrar en conseqüència sense regatejar cap mena de voluntat per tal de reeixir [...], per més bona voluntat que hi hagi, com que les situacions polítiques no són mai eternes i els anys passen de pressa, tot plegat no farà res més que allargar les esperances d'aquelles gents i com que les coses també tenen el seu límit, no seria res d'estrany que a la llarga acabéssim per provocar-los-hi la decepció definitiva i que després quan volguéssim anar a redreçar materialment aquells pobles trobéssim que tothom n'havia emigrat i que les cases deshabitades s'havien convertit en un munt de runes.⁵⁸

Notes

¹ Agraïxo a Carles Barrull Perna el seu suport i encoratjament, sense el qual aquest text mai no hauria vist la llum.

² Cal incidir en el fet que molts despoblats no són llocs morts, ja que els cementiris i els espais de memòria d'aquests són encara llocs ben vius per als seus fills i descendents.

³ En relació amb la situació, economia i importància estratègica de Tuixent, vegeu Daniel FITÉ ERILL, «Ara fa cent anys, el poble de Tuixent», *L'Erol: revista cultural del Berguedà*, núm. 153 (tardor, 2022) [en premsa].

⁴ En aquest sentit, l'autor espera publicar properament un treball més extens analitzant amb profunditat les xifres recollides i que està recollint a data d'avui per a poder completar amb més profunditat aquest estudi.

⁵ En aquest cas, la major part, per no dir la totalitat, de l'Arxiu parroquial de la parròquia de Sant Esteve de Tuixent, anterior a l'any 1939, fou completament destruït. José M. MARTÍ BONET (dir.) (2001), *Guía de los Archivos de la Iglesia en España*, Barcelona, Archivo Diocesano de Barcelona, p. 906.

⁶ Vegeu la taula adjunta [1] amb el comportament demogràfic de les parròquies de Sant Serni de Gavarrà i Sant Romà de Perles. Elaboració pròpia a partir de les dades recollides a l'Arxiu Diocesà d'Urgell dels respectius fons parroquials.

⁷ Per al context d'aquest procés a nivell català, vegeu Llorenç FERRER ALÒS (2021), «La transició demogràfica primerenca de Catalunya», *Recerques: història, economia, cultura*, núm. 78, p. 27-96.

⁸ En el cas de Tuixent són encara ben visibles les mesures de salubritat pública engegades vers la dècada de 1850. La primera, la portada d'aigües i la construcció de fonts públiques, i la segona, la construcció, l'any 1855, d'un cementiri parroquial nou. El cementiri parroquial es construeix en el moment del màxim poblacional documentat a la població. Vegeu Joan OBIOLS RIOS (2004), *Tuixent, història, costums i gent*, Saldes, Abadia editors, p. 65-67.

⁹ En relació amb la millora en els cultius en aquest període, amb la transformació al regadiu de moltes terres de secà, vegeu Lluís OBIOLS PEREARNAU, «L'expansió del regadiu al Pirineu. El canal de l'Olla i Segalers, a Alàs i la Seu d'Urgell (1817-1818)», *Estudis d'Història Agrària*, núm. 32, p. 115-137.

¹⁰ En el cas de Tuixent va esdevenir el cultiu predominant fins ben entrat el segle XX, vegeu Daniel FITÉ ERILL, «Ara fa cent anys, el poble de Tuixent», *op. cit.* [en premsa].

¹¹ Per a una visió global del sostre demogràfic de la dècada de 1860 a la comarca de l'Alt Urgell és encara vigent, a manca d'un estudi actualitzat, el treball de Jordi NISTAL i Ricardo CALVO (2001), «Població i poblament», dins *Geografia Humana. L'Alt Urgell. Una visió de conjunt*, vol. I, la Seu d'Urgell, Centre de Recursos Pedagògics de l'Alt Urgell i Institut d'Estudis Ilerdencs, p. 161-206.

¹² Una ocultació que ha estat confirmada a partir de l'estudi detallat de les dades recollides en els llibres

sacramentals. Vegeu Llorenç FERRER ALÒS, «La transició demogràfica primerenca de Catalunya», *op. cit.*, p. 20-32.

¹³ ACAU: *Quintes, Expedient de lleva entre els pobles de la Seu d'Urgell, Recompte de cases*, 1771.

¹⁴ Joan OBIOLS RIOS, *op. cit.*, p. 87-88.

¹⁵ Sebastián de MIÑANO (1828), *Diccionario Geográfico–Estadístico de España y Portugal, dedicado al Rey Nuestro Señor*, Madrid, Imprenta de Pierart-Peralta, Plazuela del Cordón, núm. 1, p. 92.

¹⁶ Aquesta xifra és aportada en un moment en què els registres parroquials no havien estat destruïts, fet que reforça més encara la seva versemblança.

¹⁷ Pau VILA DINARÈS, «L'èxode muntanyenc. Tuxent», *La Publicitat*, núm. 17.655 (11/11/1930), p. 1.

¹⁸ ACAU: *Cens dels pobles del Partit Judicial de la Seu d'Urgell, 1846-1847*. L'estudi detallat de les famílies contingudes en les cèdules patronals conservades a dia d'avui ens demostra com prop de la meitat de les famílies que ja habitaven la població no hi consten inscrites. Deixem per a una posterior publicació la seva anàlisi detallada.

¹⁹ Aquesta xifra resulta del tot creïble, ja que fou aportada pels sacerdots de les diferents parròquies i sense finalitats impositives. Les mateixes dades poblacionals foren aportades per elaborar l'*arreglo parroquial* definitivament aprovat l'any 1904; vegeu ADU: *Arreglo parroquial de la Diócesis de Urgel*, 1904, p. 186.

²⁰ Vegeu la taula adjunta [2], on comparem les xifres de població aportades per les estadístiques «oficials» amb els recomptes de població procedents d'altres fonts utilitzades per a l'elaboració d'aquest estudi. La sèrie B1 mostra, doncs, les dades dels recomptes «oficials» i la A1 és el fruit de la utilització d'altres fonts que dibuixen una gràfica més versemblant amb el creixement real.

²¹ En relació amb la precarietat d'aquesta situació demogràfica excepcional, vegeu Daniel FITÉ ERILL, «Ara fa cent anys, el poble de Tuixent», *op. cit.* [en premsa], així com Daniel FITÉ ERILL (2020), «L'evolució demogràfica de la Vall de Cabó i rodalia durant la 2a meitat del segle XIX (I)», *IBIX*, núm. 11, p. 99-109.

²² AMT: *Repartiment entre els veïns del poble de Tuixent*, 1863.

²³ Entre els anys 1863 i 1872, el bisbe Caixal va ordenar per a totes les parròquies del Bisbat d'Urgell la confecció de duplicats de les partides sacramentals. En el cas de Tuixent tan sols conservem els elaborats entre 1863 i 1869, que resulten molt útils, emperò, per endinsar-se en el comportament demogràfic de la dècada de 1860. ADU: *Duplicats de la parròquia de Sant Esteve de Tuixent*, 1863-1869. Cal destacar el buidatge d'aquesta sèrie realitzat en el cas de Tuixent pel genealogista i amic Jordi Picart Valls, que ha estat revisat per a l'elaboració d'aquest estudi, sense observar errata en les xifres absolutes.

²⁴ Elaboració pròpia a partir de la mitjana aritmètica de la suma dels diferents sagraments en el citat període. Cal indicar que en el cas de l'any 1866 no disposem dels duplicats relatius als baptismes.

²⁵ L'estudi per excel·lència segueix essent el de Joan FRIGOLÉ REIXACH (2007), *Dones que anaven pel món*.

Estudi etnogràfic de les trementinaires de la vall de la Vansa i Tuixent, Barcelona, Generalitat de Catalunya, [3a ed.].

²⁶ Daniel FITÉ ERILL, «Ara fa cent anys, el poble de Tuixent», *op. cit.* [en premsa].

²⁷ Pau VILA DINARÈS, «L'èxode muntanyenc. Tuxent», *op. cit.*, p. 1.

²⁸ Vegeu la taula adjunta [3] on comparem la taula d'edats de 1860 amb la de 1877. Elaboració pròpia a partir de les xifres contingudes en ambdues taules d'edats.

²⁹ Si l'any 1860 el grup d'edat de 0 a 10 anys representava el 28,62 % de la població, l'any 1877, aquest mateix segment representava el 17,23 %, és a dir, una reducció de prop de l'11,39 % respecte del seu pes en el conjunt poblacional. En els altres segments d'edat la diferència resulta positiva amb un augment de vora el 3 %. No obstant, cal tenir en compte també les diferències absolutes; d'una població menor de 30 anys, de 465 habitants l'any 1860, passem als 266 de 1877, és a dir, una reducció absoluta del 42,80 %, superior a l'observada en el conjunt de la població i que confirma que aquest fou el segment d'edat més afectat en l'inici del procés de contracció demogràfica.

³⁰ L'any 1887 la Junta municipal del cens de Tuixent afirmava que «desde el año 1863 [ha pasado] sin haberse construido ningún edificio nuevo, [muchos] han sido abandonados y este abandono ha sido causa de su ruina [en relación a] los edificios que por nota constan al [...] Estado». AMT: *Junta municipal del censo de Tuixent*. Correspondència, 1887. Esborrany de la resposta redactada a continuació de la mencionada comunicació.

³¹ En relació amb els canvis de funcionalitat dels habitatges del poble de Tuixent, vegeu Daniel FITÉ ERILL, «Ara fa cent anys, el poble de Tuixent», *op. cit.* [en premsa].

³² Daniel FITÉ ERILL, «Ara fa cent anys, el poble de Tuixent», *op. cit.* [en premsa].

³³ Un procés semblant a l'observat en altres pobles de la comarca. Vegeu Daniel FITÉ ERILL (2020), «L'evolució demogràfica de la Vall de Cabó i rodalia durant la 2a meitat del segle XIX (I)», *IBIX*, núm. 11, p. 99-109.

³⁴ La rellevant xifra d'emigrants portava Francesc Arnau a afirmar, l'any 1934: «La quantitat de gent de Tuixent que hi havia a Amèrica era molt considerable, tant que el que en sabia la xifra i hi sumava els que s'havien estès per Catalunya, podia ben creure que Tuixent era un poble de diversos milers d'habitants.» Francesc ARNAU I CORTINA, «Pobles incomunicats de Catalunya. Tuixent», *La Humanitat*, núm. 890, [19/09/1934], p. 6.

³⁵ En relació amb la significació d'aquestes xifres en el context de la disminució observada en altres poblacions de la comarca de l'Urgellet, vegeu Jordi NISTAL REFART (2002), «El context històric del Rec dels Quatre Pobles: espai físic i activitat agrària de l'Urgellet al segle XIX», *La Comunitat del Rec dels Quatre Pobles, passat, present, futur*, Barcelona, Departament d'Indústria, Comerç i Turisme, Institut Català d'Energia i Comunitat del Rec dels Quatre Pobles, p. 9-21.

³⁶ En especial cap a l'àrea de Barcelona i el seu entorn, però no exclusivament. En aquest aspecte, com en tants altres, ens manca un estudi detallat, que en el cas de Tuixent l'autor espera poder publicar en els propers mesos.

³⁷ Una aportació inicial sobre aquest procés a Daniel FITÉ ERILL (2015), *Un caso práctico: Tuixén (Urgellet, Catalunya)*, dins *La migración como fenómeno social en América*, Historia de América Contemporánea (UB), (inèdit).

³⁸ Agraïixo aquesta notícia a Verònica Rapalino Notario, tècnica de l'Arxiu Comarcal de l'Alt Urgell vinculada al projecte de recerca acadèmica sobre aquest procés migratori a la República Argentina.

³⁹ Una visió global d'aquest procés migratori la trobareu a Daniel FITÉ ERILL, «Ara fa cent anys, el poble de Tuixent», *op. cit.* [en premsa]. L'autor en aquests moments es troba recollint material per a l'elaboració d'un article específic sobre aquest corrent migratori a la República Argentina.

⁴⁰ En aquest sentit, des de l'Arxiu Comarcal de l'Alt Urgell s'ha engegat un projecte de recerca acadèmica, del qual tinc l'orgull de formar part. El projecte vol recollir i ampliar acadèmicament tota la feina feta des del col·lectiu Grupo Tuixent–Argentina, constituït el novembre de l'any 2020 gràcies a l'impuls de Josep Moles Roca, Santiago Roca Iturralde i Josefina Busquet i que avui aglutina bona part dels descendents de Tuixent a la República Argentina.

⁴¹ Joan ROCA CUSÍ (1887), «Tuixent (Provincia de Lleyda)», *Miscelánea folklòrica*, Barcelona, Llibreria de Àlvar Verdguer, p. 132-147.

⁴² Vegeu una primera aproximació aritmètica a Daniel FITÉ ERILL, «Ara fa cent anys, el poble de Tuixent», *op. cit.* [en premsa]. És gairebé impossible quantificar el volum total d'emigrants, ja que molts d'ells van retornar i en molts casos s'ha perdut el rastre de la seva estada a l'Argentina, deixant de banda la destrucció dels llibres sacramentals.

⁴³ No era una població aïllada, ja que les emigracions de caràcter temporal eren una forma de socialització amb indrets molt allunyats. Vegeu Lluís OBIOLS PERARNAU (2020), «Uns trementinaires de Tuixent a l'Empordà el 1832», *Els Pirineus Marítics. 16es Trobades Culturals Pirinenques*, p. 181-190.

⁴⁴ Vegeu la taula adjunta [4], on s'inclou la gràfica global de naixements en el període 1863-1930, la gràfica global de naixements i defuncions en el citat període i el saldo entre naixements i defuncions en les mateixes dades.

⁴⁵ L'excés de mortalitat fou probablement conseqüència de la pandèmia gripal de 1889-1890, l'impacte de la qual fou molt més profund, en el cas de Tuixent, que la pandèmia de l'any 1918. Manca encara un estudi detallat de l'impacte de les dues pandèmies a nivell comarcal per poder comparar la seva transcendència en el cas que ens ocupa, així com un estudi detallat de les mortalitats catastròfiques en el nostre territori.

⁴⁶ Donades les limitacions d'espai d'aquest treball, remeto el lector a l'estudi ampliat que l'autor està elaborant.

⁴⁷ Tot i el procés de despoblament, el poble de Tuixent seguia essent vers la dècada de 1920 un centre comercial i de serveis de primer ordre respecte dels pobles de l'entorn, i era a tots els efectes la capital sud-oriental de la comarca de l'Urgellet. Vegeu Daniel FITÉ ERILL, «Ara fa cent anys, el poble de Tuixent», *op. cit.* [en premsa] i Daniel FITÉ ERILL, «Ara fa cent anys, l'Aplec de Sant Jaume del poble de Tuixent (Estiu, 1922) (III)», *Viure Als Pirineus*, núm. 246 [agost 2022], p. 6-7.

⁴⁸ Vegeu la taula adjunta [5], on s'inclou la taula d'edats elaborada per l'autor a partir de les dades recollides del buidatge del cens de població de Tuixent del període 1924-1925. AMT: *Censos i padrons. Padró de població, 1924*. S'inclou la comparativa amb la taula d'edats de l'any 1877.

⁴⁹ No es tracta, doncs, d'una inversió completa com s'observa avui en la majoria de les piràmides poblacionals de l'Urgellet, on en alguns casos fins i tot es presenten de forma disruptiva, amb desaparicions de segments complets de població, en especial els més joves. Aquest és el cas de la del municipi de Josa i Tuixent l'any 1996. Vegeu Jordi NISTAL i Ricardo CALVO, *op. cit.*, p. 181.

⁵⁰ Els habitants de dret eren els habitants que tot i no mantenir la seva residència física a la població hi mantien la seva residència legal. S'ha pogut documentar la presència de nombrosos joves domiciliats aleshores a Barcelona i poblacions de l'entorn, com a assalariats, en el cas dels nois, o servint, en el cas de les noies.

⁵¹ L'any 1920, el municipi reunia 311 habitants de dret (deu més que l'any 1924), repartits en 85 famílies (gairebé 9 més que l'any 1924), que vivien en 96 cases declarades com a habitatges, 88 a Tuixent i 8 disperses pel seu terme, vegeu Daniel FITÉ ERILL, «Ara fa cent anys, el poble de Tuixent, la capital sud-oriental de l'Urgellet (I i II)», *Viure als Pirineus*, núm. 236, octubre 2021, p. 6-7.

⁵² La part alta de la població pertanyia a l'anomenat *Cuartel Norte*, i a mitjans de la dècada de 1920 ja observem un abandonament gairebé total de la seva població. L'any 1924, de les 24 cases que el conformaven, tan sols 7 romanien obertes [un 29,16 %], i d'aquestes set, en quatre d'elles tan sols hi vivia una sola persona, la majoria d'edat avançada.

⁵³ Pau VILA DINARÈS, «L'èxode muntanyenc», *op. cit.*, p. 1.

⁵⁴ L'any 1771, per exemple, 24 de les 82 cases tenien el qualificatiu de barraques, és a dir, el 29,26 % del total. Una xifra que devia multiplicar-se exponencialment en paral·lel al procés d'implosió demogràfica subsegüent.

⁵⁵ Sobre com les carreteres van vertebrar una nova concepció del territori, vegeu Lluís OBIOLS PEREARNAU, Josep PORREDON FELIU, Daniel FITÉ ERILL, «Infraestructures, comunicacions i noves capitalitats. La Seu d'Urgell i la creació de la província de Lleida», *La Construcció del territori: geografia, identitat i usos polítics: actes de l'XI Congrés de la CCEPC (Banyoles, 23 i 24 de novembre de 2018)*, Barcelona, PCCEPC, 2019, p. 317-332.

⁵⁶ En el cas concret de Tuixent, vegeu l'excel·lent tesi doctoral de Camila DEL MÁRMOL CARTAÑÁ (2010), *Pasados locales, políticas globales. Procesos de patrimonialización en un valle del Pirineo catalán*, dirigida per Joan Frigolé. Barcelona, Universitat de Barcelona.

⁵⁷ Pau VILA DINARÈS, «L'èxode muntanyenc», *op. cit.*, p. 1.

⁵⁸ Francesc ARNAU CORTINA, *op. cit.*, p. 6.